

BANGPŪČIO MITOLOGEMA BALŲ PASAULĖŽIŪROJE

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas istorikas

Bangpūtys seniai pateko į baltų mitologijos tyrinėtojų akiratį. Trumpai jį apibūdino dauguma lietuvių ar prūsų mitologiją tyrinėjusių mokslininkų. Vis dėlto didesnio dėmesio dievybė nesulaukė. Tai suprantama, nes apie Bangpūtį žinome labai mažai. Vos kelios užuominos XVII a. istoriko M. Pretorijaus (Pretorius) veikale, XIX a. žvejų dainose, XX a. pr. tautosakoje. Išimtimi galime laikyti I. Narbuto darbą apie lietuvininkų mitines būtybes, kuriame pateikiami visi pagrindiniai šaltiniai ir įvairios hipotezės. Plati studijos temų įvairovė neleido autoriui labiau įsigilinti į Bangpūčio mitologemą. Mokslininko kelti klausimai – gera pradžia tolesniam darbui¹. Mūsų tyrimo uždavinys – apčiuopti Bangpūčio vietą baltų pasaulėžiūroje. Bandytume žvelgti į šią dievybę lyginamuoju aspektu – ieškoti jos atitikmenų prūsų ir lietuvių mitologijose.

Vardas

XVII a. M. Pretorijus dievybę vadino *Bangputtys*². 1853 m. A. Šleicheris (Schleicher) straipsnyje „Lietuvių dievų vardai“ pateikė visus jam žinomus Bangpūčio vardų variantus. Jie įvairavo, tačiau esmė liko ta pati. 1713–1744 m. J. Brodovskis (Brodowski) dievybę įvardijo *Bangputtis*, 1747 m. P. Ruigys (Ruhig) rašė *Bang-puttys*, 1775 m. G. Ostermejeris (Ostermeyer) – *Bangputtys*, 1800 m. G. Milkus – *Bangputtys*, 1825 m. L. Rėza (Rhesa) – *Bangputys* ir *Bangų Dievaitis*, 1827 m. J. Fogtas (Vogt) – *Bangputtys*, 1835 m. T. Narbutas – *Bangputtis*³. Tautosaka paliudijo šias formas: 1888–1894 m. V. Kalvaičio – *Bangpūtys* ir *Bangų*

*Dievaitis*⁴ bei iš XX a. vid. fiksuotų A. Deivelaičio atsiminimų „*Vėjaitis ar, kaip kiti vadindavo, Bangputys*“. Seniausią informaciją pateikia minėti M. Pretorijus ir L. Rėza⁵. J. Brodovskis, P. Ruigys, G. Ostermejeris, G. Milkus vartojo M. Pretorijaus, J. Fogtas – L. Rėzos, o T. Narbutas – abiejų pateiktas šios dievybės vardo formas. L. Rėzos žinių patikimumą patvirtina gerokai vėliau užrašyta V. Kalvaičio daina ir A. Deivelaičio atsiminimai.

Šios dievybės vardo lietuviškumas neabejotinas. Bangpūtys minimas lietuvininkų žvejų tautosakoje, nors prūsų mitologijoje yra nežinomas. Vardas sudarytas iš dviejų dalių: *Bang-* ir *-puttis, -puttys, -putys, -pūtys*. Pirmosios vardo dalies pagrindas – šaknis *bang-*. Ją aptinkame žodžiuose *banga, bangavimas, bangelė*, etc. Tai patvirtina ir vėlyvoji tautosakos tradicija, kurioje dievybė dar vadinta *Bangų Dievaitis, Bangų Dievaitis*.

Antrosios vardo dalies prasmė miglota. Ją galime sieti su skirtingomis šaknimis. *Pūtys*, t. y. „pučiantis“, iš veiksmazodžio „pūsti, pučia“. Tai sietų jį su bangų kėlimu pučiant – vėju. Tokią etimologiją paremtų G. Ostermejeris: „Bangputtys, vėjų dievas, antikos Eolas, iš *Banga* ir *Putta*, o ši iš *pūsti*. <...> J. Ruigys savo žodyne, d. 1, p. 12, [teigia, kad – *red.*] tai esąs Neptūnas, bet taip manyti neleidžia vardo daryba, pagal kurią jis yra bangų šiaušėjas, vadinasi, vėjas.“⁶ Šiai G. Ostermejerio nuomonei pritarė ir L. Rėza, V. Kalvaitis, A. Deivelaitis. Išeitų, kad Bangpūtys – „bangas pučianti“ dievybė. Pažymėtina, kad minėti liudijimai užfiksuoti vėlai. Tuo metu dievybė jau blė-

¹ Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*. Kaunas, 1998.

² Mannhardt, W. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936, S. 545.

³ Schleicher, A. *Lithauische Götternamen*. Wien, 1853; Ostermejeris, G. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1996, p. 54, 66; Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 612.

⁴ Kalvaitis, V. *Prūsijos lietuvių dainos*. Vilnius, 1998.

⁵ Rėza, L. *Lietuvių liaudies dainos*. Vilnius, 1958, T. 1.

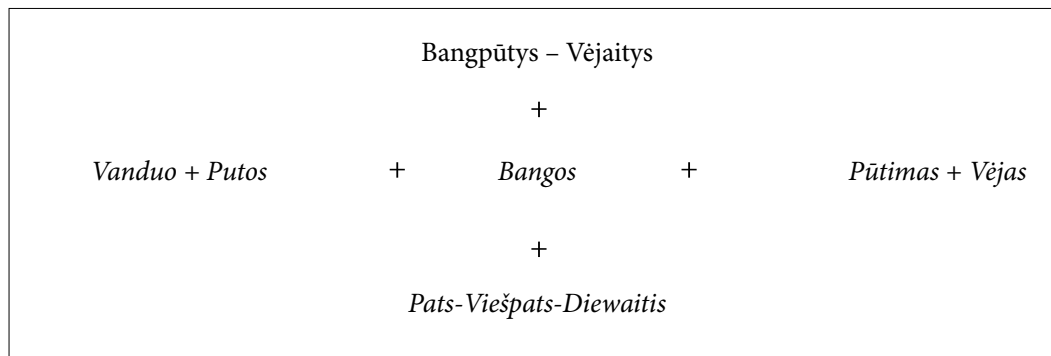
⁶ Ostermejeris, G. *Rinktiniai raštai...*, p. 54.

so iš pateikėjų atminties, iš dalies nebesuprantama ir virtusi tautosakine dainų bei prietarų figūra. Galbūt susidūrėme su tendencija savaip – „suprantamiau“ – interpretuoti reiškinius, kurie tapo nebeatpažįstami?

Nebegalint pasakyti, kokias reikšmes slepia seniausias (M. Pretorijaus) dievybės vardas, reikia atsižvelgti į galimas alternatyvas. Viena jų – sandą *-puttis* kildinti iš žodžio „putos“. Bangpūtys – „bangų ir putų“ globėjas, tai neprieštarautų pirmajai versijai. Jai pritarė L. Rėza: „Bangpūtys, Bangų putotojas, ankstesniame posme pavadintas *Bangų dievaitis*, yra greičiausiai ta pati dievybė, kurią senovės prūsai vadino Patrimpu. Vardas grynai lietuviškas, sudarytas iš *banga* ir *puta*“⁷ [išskirta red.].

Kitą galimybę atveria XVI a. fiksuotų kitų dievybių dvigubi vardai (pvz., lietuvininkų ar lituanizuotų prūsų aplinkoje išnyrantis dirbamos žemės globėjas Žemėpatis – *Zemopatis* ir *Zemopacios*). XVI–XVII a. Bangpūtys galėjo būti suvokiamas kaip Bangų šeimininkas – pats. Negalime atmesti tokios hipotezės, nors tiesioginių *Bangpačio* egzistavimo įrodymų neturime. Plačiau neapsistosime prie *Bangų Dievaičio*. Pažymėsime, kad priesaga *-aitis* būdinga nusakant amžių, t. y. pabrėžiant jaunumą. Žinome tik keletą taip įvardijamų dievybių: dievaitis *Waizganthos*, dievaitis *Mėnulis*, dievaitis *Perkūnas*. Tokia priesaga būdinga ir Bangpūčio sinonimui – *Vėjaičio* vardui.

Šiuos filologinius išvedžiojimus apibendrina tokia loginė schema:

Ši schema galėtų tapti tolesnio tyrimo atsvaros tašku. Indoeuropiečių mitinėje pasaulėžiūroje visi tos loginės schemos segmentai siejasi tarpusavyje. Pasitelkus baltų mitologijos medžiagą yra tikimybė iš dalies rekonstruoti *Bangpūčio* mitologemą. Nederėtų pasitikėti vien kalbine informacija, nes dažnai tikrasis dievybės vardas buvo neminimas, o keičiamas apibūdinimais. Ilgainiui šie sinonimai ėmė gožti tikrąjį dievybės apibūdinimą.

Liudijimų turinys

M. Pretorijus veikale „Prūsijos įdomybės“ rašė, kad „Bangputtis yra audros (audrų?) dievas... Pagerbimui šaukštą vagia ir po to sudegina“⁸. Lieka neaišku, kokių malonių siekiama ir kokios šių apeigų aplinkybės. Bangpūčio pagerbimo – malonės siekimo – apeigas sudaro du veiksmi: šaukšto vagystė ir jo sudeginimas. Rituališka gauto – pagaminto reikmens sunaikinimas

gerbimo intencija rodo buvus aukojimą. Pats aukos pateikimo būdas – reikmens deginimas – nukreiptų į ore, padangėje besireiškiančias esybes. Apie šaukštų, dubenų ir kitų rykų vaidmenį aukojimo apeigoje rašė daugelis XVI–XVIII a. amžininkų. Sunkiau interpretuoti patį aukojamo daikto – šaukšto gavimo būdą – vogimą. Žinoma, kad aukojimas kartoja mitinius provaizdžius. Vogimas / grobimas nebuvo toleruojamas bendruomenėje, tačiau galėjo būti šaunumo demonstravimo veiksmas svetimųjų atžvilgiu. Dievybė, kuriai aukojamas voginys, turėjo būti opozicijoje tvarką serginčioms dievybėms. Baltų mitologijoje gerai žinoma Dievo – Perkūno opozicija Velniui ar aitvarams. Pastarieji siejami su mitologiniu vogimo/grobimo aktu. 1520–1530 m. „Sūduvių knygelėje“ aprašytoje prūsiškoje vagies paieškų apeigoje krepiamasi į „dangaus ir žvaigždžių dievą“ *Ockopirmumą* ir „žemės dievą“ *Puschkaitus*⁹. Po jų įsikišimo vagis

⁷ Rėza, L. *Lietuvių liaudies dainos...*, p. 322.

⁸ Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 545.

⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius, 2001, T. 2, p. 154.

negalėtų tikėtis pagalbos iš dangaus ir žemės, tačiau jam liktų padangė ir vanduo. Vagies ieškojimo apeigoje apie dievų pritarimą sužinoma iš pilamo į apeiginį indą alaus putų: „Toliau jis [Segnot] ima du indelius, ir tas, kuris apvogtas, įdeda du pfenigus: vieną vagiui, o kitą sau. Vaidila įbrėžia į dubenį kryžių † su kreida. Į kurią pusę vagies pfenigas krypsta, į tą pusę jis nubėgęs, – tai galėtų būti pietūs, vakarai, šiaurė arba rytai. Tada jis sako: čia turi ieškoti. Apvogtasis turi atnešti alaus, kurį jis [vaidila] palaimina. Jis ima kėdę, sėdasi, dubenėlį arba kaušelį pripila pilną alaus ir pastato ant žemės, žiūri į dangų, pakelia rankas... [toliau kreipiamasi į dangaus ir žvaigždžių dievą – *aut.*]. Jis pakelia kaušelį ir stebi alų. Jei alus su puta, tai prašymas išklaudytas. Jei nėra jokio ženklų, jis jį išgeria ir vėl įpila ir daro kaip anksčiau, prašydamas kito dievo – žemės dievo. Visa tai jis kartoja tol, kol jam velnio dievai duoda ženklą – ant alaus atsiranda putas.“¹⁰ Atkreipiamė dėmesį į apeiginį indo pavertimą savotišku pasaulio modeliu ir putų svarbą aukojimo apeigoje. Šios gali būti siejamos su Bangpūčio mitologema. M. Pretorijus mini panašias mantines praktikas XVII a.: „Puttones arba Puttweisdys yra tokie pat, iš alaus putų apie jų reikalo ypatybes teisia.“ Šiuos *Puttones* jis priskyrė burtininkams – *Burtones*¹¹. Panašių praktikų sąsąją su mitu randame lietuvių pasakos „Eglė žalčių karalienė“ variantuose, kur Eglė apie vyro likimą sužino iš jūros putų (*Jei gyvas – balto pieno, o jei negyvas – kraujo puta*). Plakimo metu susidariusi puta yra riba tarp skysčio ir tvirtumos. Ji kreipia į pasaulio kūrimo mitus, tačiau platesnis šio diskurso aptarimas – jau kitos studijos tema. M. Pretorijus žinias apie dar tebegyvuojančius tikėjimus, papročius rinko 1664–1685 m., kunigaudamas Nybūdžiuose. Jos pasižymi dideliu tikslumu, tad abejoti aukojimo Bangpūčiui realumu neturėtume pagrindo. Nežinome, kaip plačiai buvo paplitęs šis tikėjimas, kurios vietos žvejai atlikdavo minėtas Bangpūčio garbinimo apeigas ir ko iš jų buvo tikimasi.

L. Rėzos ir V. Kalvaičio pateiktas dainas, kuriose pasirodo Bangpūtys ar Bangų Dievaitis, aptarė R. Balsys¹². Tai siauresnės ir platesnės dainos „Išbėg išbėg iš Rusnės kiemo“ variacijos. Siužetai šiek tiek įvairuoja, tačiau jų pagrindas toks: a) du jauni žvejai išbėgo su

buriniu laiveliu ir budumo ar padumo viduryje išleido tinklus; b) jie pagavo „du jūrų veršiukėlius“; c) tai supykė Bangų dievaitį – Bangpūtį, ir pakilo šiaurinis vėjas; d) audroje: vienas žvejys meta „aukso inkarėlį“, kitas lipa į stiebą stebėti, ar toli krantas – „kopos kalnas“; e) įsilipęs į stiebą žvejys atsako, kad nemato kranto, o tik savo mergelę (gal vaizduotėje?); f) įsilipęs į stiebą žvejys neatsako, kurion pusėn sukta laivą, tačiau iš kitų vietų išskiria savo gimtinę.

Peržvelgus dainų variantus aiškėja, jog veiksmo vieta – marios (kai kada – Nemunas, bet tik nutolusiose variantuose). Budumu, į kurį leidžia tinklus žvejai, buvo vadinama giliausia Kuršių marių vieta. Tai savotiškas vidury, o jame galimas susidūrimas su antgamtimi. Giliausia marių vieta *budumas* tampa ir mitologinio kalno antipodu. Kai kada baltų mitinės dangaus, oro, žemės, vandens būtybės reiškiasi žmogui girios viduryje, jūros viduryje, ežero viduryje ar ant kalno, taigi vandens, oro būtybės pasirodymas marių viduryje, ties giliausiu duburiu – antikalnu, mitinei logikai neprieštarautų. Paslaptinių būtybių – „jūrų veršiukėlių“ gaudymas tinklais galėjo turėti ir realų pagrindą. Galbūt jais vadinti retai į marias užklystantys ruoniai ar Baltijos delfinai – „jūrų kiaulės“? Įdomu, kad kitose dainos variacijose šiaurės vėju pasireiškia ne tik Bangpūčio rūstybė, – dažnai šiaurevėjaičio, šiaurės vėjo, šiaurio vėjelio, etc., figūra keičia jį patį¹³.

Dainų siužetai atskleidžia keletą Bangpūčio mitikos ypatumų: 1) Bangpūtys reiškiasi marių viduryje arba giliausioje vietoje – budume; 2) Bangpūtį supykdo žvejai, tinklais pagavę „jūrų veršiukėlius“. Dievybė globoja šiuos gyvius? 3) Bangpūtys sukelia šiaurės vėją ir audrą, skandinančią laivą. Bangpūtys tapatinamas su šiaurės vėju; 4) atsakydami į Bangpūčio rūstybę žvejai: meta aukso inkarą (gal aukojimo atspindys?), ieško kranto (krante baigiasi Bangpūčio galia?), stebi – apsaoko mylimosios kasdienybę ar gimtąją gyvenvietę (bando nuraminti – paveikti Bangpūtį jam svetimo – užribinio sausumos pasaulio skelbimu).

1964 m. Rusnėje buvo užrašytas 1879 m. Šyškrantėje gimusio Augusto Deivelaičio pasakojimas. Šave laikę kuršiu pateikėjas – vienas seniausių vietos žvejų. A. Deivelaičio žinios siekė XIX a. pab. – XX a. pr., kai uždaros Nemuno deltos žvejų bendruomenės tikėji-

¹⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 154.

¹¹ Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 552–560.

¹² Balsys, R. *Mažosios Lietuvos žvejų dainos*. Klaipėda, 2003, p. 33–41, 164–171.

¹³ Ten pat, p. 169–171.

mai jau buvo virtę prietarais. Grėsmės akimirkomis jų buvo dar paisoma. Ilgą tikėjimų gyvybingumą užtikrino nuolatinis susidūrimas su nežinomybe žvejyboje, mariose, Nemune. Pasakojimuose senasis pasaulėvaizdis jau suaižėjęs, fragmentiškas, tačiau pavienės detalės išraiškingos. Verslo paslapčių paskelbimą ir senojo klando sureikšminimą galėjo palengvinti pokario įvykiai. A. Deivelaičio akyse senoji žvejų karta buvo išblaškyta karo audrų, o iš kitur atvykusiems naujiesiems žvejams jos patirties nebereikėjo. A. Deivelaičio žinias apie marių būtybes apibendrina toks pasakojimas: „Vėjaitis ar, kaip kiti vadindavo, Bangputys buvo laikomas vandenų dvasia. Bangputys – vyriškos giminės dvasia. Jis labai bjaurus, lyg koks aitvaras, visą laiką vienodas, geri santykiai su juo neįmanomi. Bangputys bjauresnis už Jumpirą. Jumpira – moteriška būtybė, pusė žuvies, pusė moters, irgi bloga. Žvejai saugojosi ir nuo jos. Bangputys eidavęs su aitvarais kartu, o pastarieji turėję dar aubylus – piktus dievus. Po saulės nusileidimo nebeidavo žvejoti, nes sakydavo, kad Bangputys užpyks, bus nelaimė. Kai žvejai pamatydavo Jumpirą, sakydavo, kad ir Bangputys pasirodys, nes tos pabaisos eidavę kartu, visur kartu. Kai užkildavo vėjas, tai sakydavo: Bangputys pasiuto. Jei apvirsdavo laivas: Bangputys apvertė. Kad būtų galima apsisaugoti nuo Bangpučio, žvejai įdėdavo į tinklą šermukšnių šakų ir su tinklu traukdavo per slenkstį laukan. Iš medžio išdroždavo vyrą ir jį mušdavo kartu su tinklu. Sakydavo, kad tai padės apsisaugoti nuo Bangpučio nelaimių.“¹⁴ B. Aleknavičius užrašė ir daugiau to paties pateikėjo pasakojimų: tikėjimų, kurie vienaip ar kitaip siejasi su žiniomis apie Bangpūtį. Žvejyboje draudžiama rėkauti ir švilpauti, nes žuvis pabėgsianti. Nusikaltimu vadinti keiksmi žvejybos vietoje. Kad sektųsi žvejyba, klevo ir šermukšnio šakas pririšdavo prie akmenų (tinklo pasvarų?) ir nuleisdavo į tinklus. Be to, dar sukąsdavo su duona gegužės kukulus (žolė, panaši į kmynus) ir mesdavo vandenin. A. Deivelaitis mini paprotį pirmąsias pagautas žuvis atiduoti elgetoms žvejybos sėkmei užtikrinti¹⁵. Iki šiol išliko į šį panašus prietaras, siekiant to paties, paleisti pirmąją pagautą žuvį. To galima būtų nepriskirti Bangpūčiui, jei iki šiol negyvuotų kitas prietaras. Saugiai laivybai užtikrinti pirmą kartą tais metais į marias nuleidus laivą – valtį, jachtą – „Neptūnui“ nupilti pirmąjį gėrimo šlakelį.

A. Deivelaičio informacija išplečia Bangpūčio mitikos lauką. Su juo siejama keista dvidalė būtybė Jumpira. Būdama pusiau žuvis, ji labiau nei Bangpūtys susijusi su vandeniu ar povandeniniu pasauliu. Šios vardas gali būti kildinamas iš lietuvininkų ir latvių vartoto žodžio *jumprovė*, *jumprava*, etc., iš vok. *Jungfrau* (mergelė ir mergelė Marija). Taip vadintos jaunos merginos ar jų pavidalu besireiškiančios laumės. Lietuvių ir lietuvininkų tautosakoje minimos sirenos, narės – pusiau žuvis, pusiau moterys, giedančios nuostabiu balsu. Jos gyvena jūroje, Nemune ir kartais ežeruose. Šios sirenos skiriasi nuo Jumpiros savo grožiu ir taikumu¹⁶. I. Narbutas bandė ieškoti šio vardo skandinaviskų sąsajų. Skandinavijoje žodelis *-ra* reiškia šeiminingą – globėją (pvz., švedų *Skogsra*; *Skuogs* – „medis“ + *ra* – „šeimininkė“). Taip buvo vadinamos dievybės, globojusios medžius, vandenį, etc. Dauguma jų buvo moteriškos lyties. Pirmąją vardo Jumpira dalį *jumpi* tyrinėtojas siejo su germanų *jump*, *jamp*, etc., „šokinėti, šokti“ – banguoti. Jis pažymėjo, kad švedų vandens šeiminingai būdingi: a) erotiniai motyvai; b) ji perspėja apie audras; c) jos pasirodymas gali reikšti ir sėkmę¹⁷. Tikimybė kažką perimti iš švedų Kuršių marių žvejams išlieka, nors nereikia pamiršti didesnės netiesioginių kontaktų su finougrų pasauliu per Kuršą galimybes. Kuršių ir lyvių folklore taip pat gausu moteriškų globėjų – *mati*, *mate*, t. y. „močia“. Be to, jiems nesvetimas žodis *jumprava*.

Vandenyje besireiškiančio Bangpūčio siejimas su ugninėmis būtybėmis – aitvarais tik iš pirmo žvilgsnio nelogiškas. Juos sieja reiškimosi sfera – oras bei viena iš jo formų – vėjiškumas. Pastarasis Bangpūčio bruožas sustiprintas ir kitu dievybės vardu – *Vėjaitis* („jaunesnysis vėjas“). Vėjiškumas gali sieti aitvarus su aubyliais – „piktais dievais“. Jų buvo daug – kaip ir aitvarų. Panašu, kad susidūrėme ne su „piktais dievais“, o su žvejams svarbia žemesnio rango mitologinių būtybių klase. Jų veiklą nusako tik vardas. Šio antras narys: pr. *-billit* „kalbėti, byloti“, baltų *-bil* „sakyti, kalbėti“, slavų *bylina* – *byl-* „ilgos epinės istorinės-mitologinės poemos rusų tautosakoje, pasakojimas apie būtus dalykus, melagingas pasakojimas“, pr. *aubillintis* ir *niau-billintis* „nekalbantis, nebylus“, baltų *bel*, *bil* „trinksėti“, liet. *bildukas* „velnio sinonimas, nenuorama dvasia“.

¹⁴ Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai...*, p. 29–30; Aleknavičius, B. Rusnės tautosakininkas. *Lietuvos žvejys*, 1977-12-04, Nr. 49, p. 8.

¹⁵ Aleknavičius, B. Rusnės tautosakininkas..., p. 8.

¹⁶ *Sužeistas vėjas*. (Sud. N. Vėlius). Vilnius, 1987, p. 24–29.

¹⁷ Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai...*, p. 31–34.

ind. *Bhel* „aidėti, trinksėti“, isl. *Bylja* „dundėti, trinksėti“. I. Narbutas pažymi, kad šaknis *Au-* galėtų būti siejama su vandeniu, plg. pr. vandenų dievas – *Autrimpus*. Aubylus tyrinėtojas linkęs įvardyti chtoniškoms būtybėmis¹⁸. B. Aleknavičius iš A. Deivelaičio užrašė šio žodžio kaip būdvardžio aubylus – audringas reikšmė¹⁹. Čia norėtusi prisiminti artimas prūsų ir lietuvių *kaukui* ar rusų *domovoj* bei laivuose gyvenusias vokiečių, anglų, vakarų slavų mitologines būtybes – *bildukus*. Kai grėsdavo pavojus, audra, jos apsireiškėdavo laivo igitulais bildesiu, traškesiu. Gal čia susidūrėme su baltišku atitikmeniu? Jei taip, burvalčių aubyliai būtų giminiški namų kaukams ir tik iš dalies aitvarams. Vėjo stiprėjimas, artėjanti audra – Bangpūčio siutimas – galėjo skatinti nebylių aubylų pasireiškimus.

Apibendrinti A. Deivelaičio informaciją apie Bangpūtį galima būtų taip: 1) Bangpūtys-Vėjaitis reiškiasi per vėją; 2) jis yra nepastovaus, pikto, irzlaus būdo; 3) supykęs sukelia audrą ir apverčia laivus; 4) Bangpūtys pyksta ar apsireiškia, kai: žvejojama sutemus, laive triukšmaujama ir švilpiama (švilpimas su sukiniu ant vienos kojos – gerai žinoma imitacinė magija, sukelianti vėtrą ar prišaukianti velnią, gerai žinoma lietuvių bei latvių tautosakoje), o galbūt laive keikiantis ar vaidijantis; 5) Bangpūtys apsireiškia su Jumpira, t. y. baisiaja pusiau žuvimi, pusiau moterimi. Ši pasirodo vandenyje prieš jį. Juos sieja audra. Bangpūčio poveikis audroms sieja jį su aubyliais, o vėjiškumas – su aitvarais; 6) Nuo Bangpūčio apsisaugoma atbaidančiomis – magiškoms priemonėms, laikantis apeiginių apribojimų ar aukojant: per slenkstį velkant tinklą su šermukšnio šakomis; rišant prie akmenų (pasvarų) klevo bei šermukšnio šakas ir metant juos į tinklą. (Šermukšnis – visiems baltams žinoma maginė priemonė prieš velnius, dvasias, vilkolakius, kerus. Vilkinimas per slenkstį turėjo apeiginę reikšmę. Būdamas tarp lauko ir vidaus jis reprezentavo ribos, arba pamiškės, kranto, mitiką.) XIV a. Peteris von Dusburgas pasakoja apie neseniai mirusių paliekamas žymes krivio namuose: „jo namų durų staktoje numirėlis palikęs vienokią ar kitokią žymę ietimi ar kitu įrankiu“²⁰. Etnografija pateikia daug slenkščio maginės apsaugos priemonių – kirvio dėjimą, ornamentiką, etc. 1595 m. C. Hennenbergeris

rašė: „...vienas vežikas per audrą įkirtu į slenkstį kirvį, norėdamas, kaip sako prūsų prietarai, nutildyti audrą ir apsisaugoti nuo trenksmo, bet jį patį mirtinai nutrenkė“²¹. Taigi šermukšnio šakos galėjo dar labiau sustiprinti atbaidantį tinklo poveikį. Prie atgrasančių priemonių galime priskirti apeiginę iš medžio išdrožto vyro mušimą tinklu (toks santykis su dievybes įkūnijančiais atvaizdais religijotyroje nėra naujiena). Apsisaugoti buvo galima ir neprovokuojant Bangpūčio pykčio ar stengiantis jam įtikti. Gal pirmosios žuvies atidavimas elgetoms, pirmosios žuvies paleidimas, elgetų šelpimas pirmosiomis tais metais pagautomis žuvimis, stipraus gėrimo nupylimas pirmą kartą tais metais išplaukiant, duonos su gegužės kukulais sukramtymas ir metimas vandenin – aukojimo reliktas?

Bangpūčio portretas

Turime per mažai duomenų išsiaiškinti, kaip kito Bangpūčio mitologema XVII–XIX a. Akivaizdu, kad XIX a. Bangpūtys buvo suprantamas kaip lokalinė – mariomis apribota – dievybė. Į akis krenta ir tai, kad beveik visi liudijimai susiję su Nemuno delta ar Rusne. Bangpūtys išnyra dainose, kuriose veikia Rusnės žvejai. A. Deivelaičio informacija irgi iš Rusnės apylinkių. Neaišku, ar dievybė gerbta visų žvejų, ar tik lietuvininkų. A. Deivelaitis save tapatino su kuršiais, tačiau Kuršių nerijoje ar pajūrio kuršių tautosakoje aiškesnio tokios dievybės atitikmens neaptikta. Gal Bangpūčio figūrą kuršiškose dainose keitė įprasti šiaurės vėjas, šiaurė, Dievas, įvairios motės (Vėja mate, Jūras mate, Ūdens mate, Upes mate)²²? Jau nurodėme panašią tendenciją lietuvininkų dainose – Bangpūčiui virsti šiaurės vėju. Kol kas pasitenkinkime tik tuo, o šiaurės vėjo santykio su Bangpūčio mitika klausimą atidėkime.

Palyginę XVII–XX a. pr. šaltinius, tiesiogiai susijusius su Bangpūčiu, galime rekonstruoti nors fragmentišką pastarojo portretą. Pateikiamas atvaizdas – veikiau XIX a. realiųjų atspindys, kai dievybė jau buvo beveik praradusi savo galią. Tačiau konservatyvioje žvejų pasaulėžiūroje ji dar fiksuota. Apibendrinus Bangpūčio charakteris būtų toks. Tai vyriška dievybė. Jos būdas rūstus, ūmus, piktas, sunkiai palenkiamas. Bangpūčio reikia saugotis, neprovokuoti ir atsiriboti

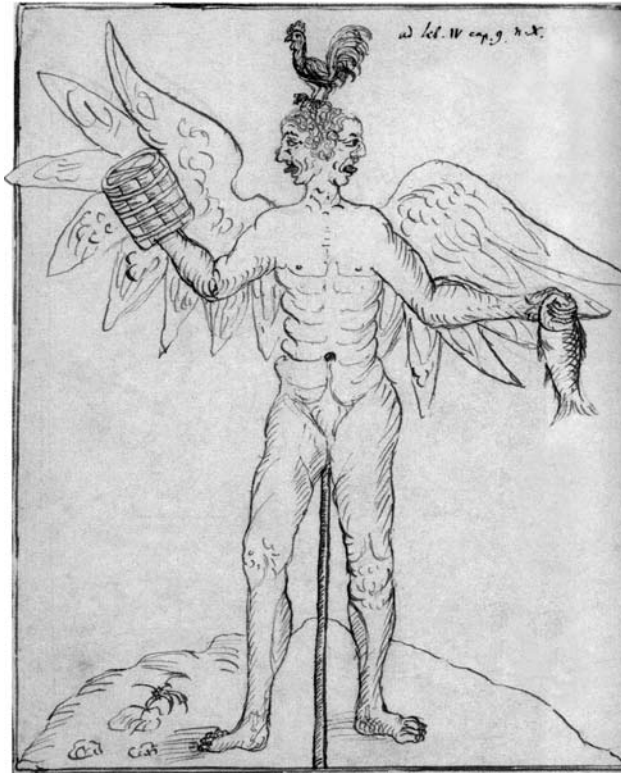
¹⁸ Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai...*, p. 34.

¹⁹ Aleknavičius, B. *Rusnės tautosakininkas...*, p. 8.

²⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius, 1996, T. 1, p. 344.

²¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 337.

²² Balsys, R. *Mažosios Lietuvos žvejų dainos...*, p. 172–176.

Wjopattis skulptūra, piešinys tušu rankraštyje. Matthaeus Praetorius veikalas „Deliciae Prussiae, oder-Preussische Schaubühne. Federzeichnung im vierten Buch Idoloatria veterum Prussorum“

Publikuotas: Matas Preatorijus, Prūsų įdomybės arba Prūsijos regykla. Vilnius, 2006, t. 3, p. 446

maginėmis priemonėmis. Jo palankumo galima tikėtis – aukojant: pavogus ir sudeginus šaukštą; elgetoms atidavus pirmąjį žvejybos laimikį; į vandenį nupylus stipraus gėrimo pirmą kartą išplaukus; paleidžiant pirmąją pagautą žuvį; metant sukramtytą duoną su gegužės kukulais ar aukso inkarą. Jis bijo – nemėgsta, ir tuo galima naudotis atsiribojant nuo jo: a) apsaugančių augalų – klevo ir šermukšnio: tinklų su jų šakomis; b) ribos – sausumos reprezentantų: kalbų apie kranto – sausumos žmonių pasaulį ir namų slenkščio; c) išdrožtos medinės vyro skulptūrėlės (gal jo paties atvaizdo) mušimo tinklu. Bangpūtys pyksta – pasirodo, kai: a) apsireiškia jo palydovė Jumpira; b) žvejai skleidžia triukšmą: keikiasi, vaidijasi, triukšmauja, švilpia, žvejoja sutemus; c) žvejai sužvejoja jūros veršiukėlius. Bangpūtys reiškiasi mariose, ypač jų viduryje ar ties giliausia vieta – budumu. Jo galios riba – sausumos pakraštys – krantas. Nors Bangpūtys tiesiogiai apribotas mariomis ir daro poveikį vandeniui (kelia bangas), jis – oro, padangių dievybė. Bangpūčio pasirodymo metas – nusileidus saulei – rodo jo

pomėgį tamsai arba tylai. Jis tapatinamas su Vėjaičiu, šiaurės vėju. Dievybė demonstruoja savo galią sukeldama vėją, audrą, bangas ir skandindama, apversdama laivus. Pasak dainų, šiaurės vėjo pavidalu ji gali nuplukdyti, parplukdyti laivą ar grąžinti nuskendusius daiktus, pvz., aukso žiedą. Bangpūčio vėjiškumas, oriškumas sieja jį su aitvarais, o bangų – audrų kėlimas, vandeniškumas – su aubyliais ir Jumpira. Bangpūtys globoja jūros veršiukėlius (ruonius ar delfinus?), o gal ir greta besireiškiančią Jumpirą.

Bangpūčio giminaičiai

Norint suprasti Bangpūčio mitologemos ištakas, reikia trumpai žvilgtelėti į Kuršių marių pakrančių gyventojų etnogenezę. XIII a. daugelis gyvenviečių buvo kiek atokiau nuo kranto – tai lėmė geografinės sąlygos (nebuvo įsisavintos pelkės; gyventa patogesnėse vietose, kur būta dirbamos žemės) ir saugumo siekis (baltai rinkosi labiau įtvirtinamas ir patogesnes gyvenvietes). Etninė sudėtis buvo įvairi – šiaurinėje nerijos dalyje ir dabartinėse Klaipėdos miesto apylinkėse gyveno kuršiai, Priekulės–Kintų ruože – turintys skalviškų ir kuršiškų bruožų lamatiečiai, Nemuno deltos–Labguvos pakrantėse – skalviai, o pietinėje marių pakrantėje – pietinėje nerijos dalyje – sambiai. Tarp jų būta susidūrimų ir bendradarbiavimo. Visos šios gentys priskiriamos vakarų baltams. XIII–XV a. kovojant Ordinui ir LDK, autochtonų smarkiai sumažėjo. XIV–XVII a. čia kėlėsi ateiviai iš Kuršo. XIV–XVI a. daug žmonių persikėlė iš Žemaitijos. XV–XVI a. sugėrę vietinių autochtonų substratą ateiviai žemaičiai virto lietuvininkais. XVII–XVIII a. jie asimiliavo daugumą žemyninių kuršių. XIX a. didesnė kuršių koncentracija išliko Kuršių nerijoje ir pajūryje, o pavienės šeimos gyveno Nemuno deltoje bei rytinėje marių pakrantėje. Įsitvirtinus Ordinui žvejyba mariose nenutrūko. Atvykėliams iš Žemaitijos žvejyba mariose ir Nemune buvo naujas nepažįstamas užsiėmimas. XIV–XVIII a. pietinėje-pietrytinėje marių baseino pakrantėje ją turėjo paveikti prūsų (sambių, skalvių), o šiaurinėje – kuršių autochtonų tradicija. Žvejybos papročiuose, tikėjimuose, prietaruose galėjo išlikti senesnio kultūrinio sluoksnio relikto. Nedera pamiršti vokiškos kultūros ir Evangelikų liuteronų bažnyčios įtakos. XVI–XVII a. atvykėlių ainiai suformavo savitą požiūrį, pasaulėjautą. Ją lėmė ir geografiniai ypatumai: iki XX a. pr. nerijoje – pajūryje dominavo kuršiška-vokiška, o pietinėje-rytinėje – lietuvininkų – vokiška terminija. Taigi pradėti

ieškoti Bangpūčio mitologemos ištakų dera pajūrio-pamario prūsiškoje, kuršiškoje ir žemyno žemaitiškoje-lietuviškoje tradicijoje.

V. Toporovas buvo iškėlęs hipotezę apie visų prūsų dievų vandeniškumą. Perkūnas globojęs dangaus, Patulas – stovinčius, o Patrimpas – tekančius vandenis²³. Visa tai svarbu, tačiau tiesiogiai mūsų uždavinio spręsti nepadeda. Juo labiau kad yra daugiau dievybių, susijusių su žvejyba ir vandenimis. Viena tokių – Curche, kita – Bardoyts. Curche kultas buvo paminėtas 1249 m. vasario 7 d. sutartyje tarp Vokiečių ordino ir Pamedės, Varmės, Notangės prūsų: „... stabui, kurį jie buvo įpratę kartą per metus pririnkę vaisių puošti ir garbinti kaip dievą – jį praminė Curche“²⁴. 1526 m. S. Grunau rašė apie iš mozūrų perimtą prūsų „valgių dievą“, aukojimus prie ažuolų. Jam, be kitų pirmą kartą tais metais gautų gėrybių, buvo aukojama ir žuvis: „Taip pat Hokerlande yra akmuo, vadinamas šventuoju akmeniu, ant kurio kiekvienas žvejys to dievo garbei sudegina pirmąją pagautą žuvį. Tą daryti galima ir bet kur kitur, tačiau šičia buvo ypatinga jo garbinimo vieta.“²⁵ Pats apeigų pobūdis rodo dievybės derliaus, prieauglio, laimikio globos ir gausinimo funkcijas.

1418 m. Varmės vyskupo pranešime popiežiui teigiama, kad Ordino pastangomis iš Prūsijos „buvo išvaryti demonams atnašaujantys žmonės, garbinantys Patollu (sič), Natrimpe ir gėdingus vaizdinius“²⁶. 1520–1530 m. vadinamojoje Sūduvių knygelėje rašoma: „Autrimpus – jūrų ir marių dievas, Potrimpus – tekančių vandenų dievas“, o M. Strykowski kronikoje: „4. Autrimpos, jūrų, tvenkinių, kūdrų ir ežerų dievas. 5. Protrimpos, upių ir visų tekančių vandenų dievas.“ Ši dievybė ir Patrimpas istoriniuose šaltiniuose dažnai minima, tačiau daugiau žinių apie vandeninį jos aspektą nepavyko rasti. Išskirsime lėmimo apeigas, kuriose vanduo tarsi atstoja jūrą. 1551 m. J. Maleckis pasakojo: „Iki šiol tos gentys turi savo tarpe likimo pranašautojų, kurie rutėnų kalba Burty vadinami. Jie, šaukdamiesi Potrimpum, pila vašką į vandenį ir iš susidariusių ženklų arba figūrų pranašauja ir skelbia tai,

ko buvo paklausti. Aš pats pažinojau moteriškę, ilgą laiką veltui laukusią grįžtant išvykusio sūnus: jis buvo išvykęs iš Prūsijos į Daniją; ji paklausė pranašautojo, o šis jai pasakė, kad sūnus žuvęs sudužus laivui. Mat vaškas, įlietas į vandenį, įgijo sudužusio laivo formą ir šalia laivo plūduriuojančio aukštiełninko žmogaus pavidalą.“²⁷ 1582 m. tą pačią informaciją pakartojo J. Lasickis²⁸. XVII a. M. Pretorijus mini burtininkus Waszkonis, iš vaško atliejū sprendusius apie išvykusiųjų svetur, persikėlusiuju į naują namą likimus. Jie tirdavo ir netikėtą mirtį, smarkią ligą ar užkerėjimą²⁹. Šis autorius rašo apie kitą Prūsijoje buvusių žiniuonių kategoriją Udburtulli. Atsakymus į rūpimus klausimus jie rasdavo vandenyje ir keliose figūrose³⁰.

Artimiausia Bangpūčiui buvo prūsų dievybė Bardoyts, Perdoytis, Bardoyths, Gardoythus, Gardoatayts, Gardoatus, Perdoatys, Bardoatus. V. Toporovas ją laikė vandenine Patulo apraiška, vėliau virtusia suvereni dievu. 1520–1530 m. Sūduvių knygelėje „Bardoyts – laivų dievas“³¹. Kaip toks jis minimas ir kituose šaltiniuose. Kalbininkai dievybės vardą sieja su prūsų kalbos žodžiais, reiškiančiais barzdą arba gardą – laivą. Sūduvių knygelėje aptinkame išsamiausią Bardoyts aprašymą: „Bardoyts, jūrininkų dievas. Šis dievas [garbinamas] vien tik tų, kurie plaukioja [žvejoja] mariose arba jūroje. Jie tiki, kad didelis angelas stovįs [viduryje] jūros [virš vandens]. [ir] į kurią pusę jis pasisukęs, ten pūsdamas apverčias laivus [jei jis supykęs, pučias vėjas ir apverčias laivus ir jie dėl jo pykčio paskęstą. Kai supyksta, pučia vėjus ir išvairko žuvis]. [Šį dievą] Ir tikrieji prūsai, ir sūduviai, ir tie [visi], kurie su jais eina [plaukia į jūrą] žvejoti, – visi jį vadina Bardoyts, Perdoytis, Bardoyths, Gardoythus, Gardoatayts, Gardoatus, Perdoatys, Bardoatus – tai valstiečiai ir tie vietiniai gyventojai, plaukiantys į jūrą, dievina ir jam aukoja. [Jie daug tikisi iš aukojimo dievui šventės.] Taigi jie [parūpina daug žuvis] verda žuvį [daug priverda, ryja] ir padeda ją kluonuose [o dalį maisto nugabena į slaptą vietą] ant švaraus pėdo arba šiaudų [ant švaraus skritulio (lėkštės?); ant švarios

²³ Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai...*, p. 29–30.

²⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 1, p. 240.

²⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 113.

²⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 1, p. 477.

²⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 209–210.

²⁸ Lasickis, J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius, 1969, p. 49.

²⁹ Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 550.

³⁰ Ten pat, p. 552.

³¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 148.

lentos]. Čia stovi jų Segnote [Signothe, Signor], arba Wourschkaite [Wourschkaite, Wourschkayty, Wursch-kayt, Wurskayt] ir praneša apie vėjus ir sako, kur jie turį žvejoti ir kokią dieną [jei pamato, kad maistas bent kiek paliestas, jie mano, kad tai suvalgė dievai, ir tiki-si laimės gaudydami žuvis]. Tarp jų yra daug šėtono klaidinimų.³² 1582 m. M. Strykowski kronikoje in-formaciją papildė savo pastaba apie gilių indų reikšmę: „Garoajtis, laivų dievas. Jį garbino tik jūreiviai ir žvejai, ypač kuršiai, sambiai ir suomiai, kurie gyvena prie jūros, nes tikėjo, kad tas Garoajtis yra didis angelas, stovintis jūroje ir ežeruose, – vėjų dievas. Ir graikai tikėjo, kad yra toks Eolas, tas, kuris vėjus malšina, o kai supyksta, tai vienu pūstelėjimu laivus apverčia ir skandina. Per jo šventę valgydavo tik žuvį be duonos ir kitų patiekalų, o sriubą gėrė iš gilių tam tyčia padarytų dubenų, užtat kad dievas gilius vandenį valdo.“³³ Bardoayts reiškiasi marių, ežero, jūros viduryje virš vandens. Jo svarbiausia funkcija – pūsti vėją. Supykusi dievybė apverčia, skandina laivus, išvaiko žuvis. Aukodami žvejai tikisi sėkmės žvejyboje, sužino žvejybos laiką ir apie vėjus. Dievybė apibūdinama kaip besisukinėjantis angelas. Šventės metu aukojama: verdama žuvis (t. y. gamina-ma vandenyje ir gaminamas vandenų atstovas – žuvis); žuvis valgoma be priedų; žuvies sriuba geriama iš spe-cialių gilių indų, kurie simbolizuoja jūros/marių gel-mę; dalis maisto paliekama dievybei kluone ant šiaudų pėdo ar apskritos lėkštės (vėl vidurio – rato simbolika); iš dievybei skirto maisto būklės lemiamą apie žūklės sėkmę. Šaltiniai pažymi dievybės universalumą – jam aukoja skirtingų etnosų asmenys – sūduviai, prūsai, etc., ir visi plaukiojantys jūromis, žvejojantys ar pan. Aukoja žvejų-jūreivių bendruomenė, tačiau lemia vaidilos. Sūduvių knygelėje teigiama, kad: „Waidler (vaidilą), arba burtininką, dar vadina Segnoten ir jį di-džiai gerbia, kad jis iš savo kapšo kam ko neįdėtų, kas galėtų gyvuliams arba sveikatai pakenkti. Šitie segno-ten paprastai būna luoši, neturtingi, akli ir patys sau nieko negali padėti. Kada juos klausia, kodėl jie ne-padedą patys sau, atsakymas būna toks: jų dievas taip norįs.“³⁴ Wourschkaite lietuvių interpretuojamas kaip viršaitis – neretai aptinkamas bendruomenės apeigose. Legendinėje prūsų tradicijoje ši pareigybė siejama su

mitiniu prūsų valdovo dvynio Widowuto kultu³⁵. Vė-liau vaidilas keitė įvairūs žiniuonys – burtininkai – el-getos – ubagai. XVII a. M. Pretorijus dar susidūrė Prū-sijoje su degradavusia žinija. Jis mini iš vandens ir jo putojančių bangų pranašavusius Wandlulutti, kitaip Udones. Tarp šių buvo Neruttei, kurie tarp vandenų nuvykę skelbdavo apie žūklės nesėkmės priežastis, atviliodavo žuvis, nustatydavo nesėkmingus vandenį, kur drausdavo žvejoti³⁶. XVIII a. Prūsijoje ši socialinė kategorija buvo išnaikinta, tačiau dar ilgai gyvavo Lie-tuvoje. Į akis krentantys Bangpūčio ir Bardoayts pana-šumai nėra atsitiktiniai. M. Strykowski pastaba apie XVI a. aukojimo indų simboliką paaiškina mįslingą šaukšto aukojimą Bangpūčiui XVII a. XVI a. visuose dideliuose vandens telkiniuose veikiantis Bardoayts yra universalesnė dievybė nei XIX a. Kuršių mariose besireiškiantis Bangpūtys. Pastarasis labiau primena sumenkusį lokalinį Bardoayts variantą.

XVII a. M. Pretorijus pateikia duomenų apie vėjo viešpačio – Wejopattis, Wejpons, Wejdiews apeigas etniškai mišriame Nemuno deltos regione. XVI a. Ne-muno pakrantėse dar gyventa skalvių, pietinėje marių pakrantėje – sambių, Nemuno deltoje – ateivių iš Že-maitijos, Kuršo, Livonijos. XVII a. šiose vietose būta kuršių, lietuvininkų, sambių. Sunku pasakyti, kokiam etnosui priklausęs žvejas kreipėsi į šią dievybę. Kiek ji buvo populiari. Viena užuomina leistų manyti, kad pateikėjas susidūrė su žvejojusiu lietuvininku. Pats šal-tinio autorius dievybę kildino iš prūsų Perdoytus arba Bardoayts: „Tuo tarpu paminėsiu, ko gero, nuopuolį, ką netikėtai pas vieną žveją Karkel kaime pastebėjau. Tas pats nuteistas, [kuris] turėjęs savo valtyje vietoje vėlia-vos ant stiebo statulą ir prie vairo (irklų). Jis turėjo vyro atvaizdą, padarytą būtent iš žievės (kelmo), su padary-tais galvoje dviem veidais, vienu priekin, kitu nugrėž-tu; betgi jų snukiai abiejų sujungti. Ant pečių tvarkingi dideli sparnai, taip pat jo paties rankos ištiestos, deši-nė – viršun, kairė – apačion. Jo kairė ranka laiko žuvį, dešinė – statinaite; ant galvos gaidys jam pritaistas. Šis atvaizdas vadinamas Wejopattis, vokiečių kalboje tolygus Vėjų viešpačiui. Aš spėju, tokią statulą senovės prūsai anksčiau kaip Perdoytus numanomai galėjo tu-rėti. Kadangi prekybai ir mainams jūra padeda (*in esse*

³² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 149.

³³ Ten pat, p. 545.

³⁴ Ten pat, p. 154.

³⁵ Ten pat, p. 105.

³⁶ Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 552.

kompt), tai vėjas už maistą atsakingas. Galbūt daugeliui senųjų prūsų, kaip savo protėvių, pažįstamo dievo vardą uždraudus, minėtą Wejopatį, vėjų viešpatį, šis žvejas turėjo pakeistu [vardu] vadinti. Tą patį žveją, anksčiau valtyje laikiusį savo vėjų viešpatį, ankstesnis pastorius N. Isingnius laikė senovės prūsų pagoniu ir negalėjo jo bažnyčion, taip pat Viešpaties stalui [mišioms] atvilioti. Kai šis žvejys į Weopatis kreipiasi, jis mostu savo abi rankas kelia, ypač kai jam smarkus vėjas pakyla. Tą patį buvusį ir Wejpous, taip pat dažnai Wejdiews, vėjo dievu, paminėti turiu. Be to, tapo [dievybė] žmogaus, anuomet turtingo žvejo, uždarbiu, ir aš rašydamas sakau, šios raganystės turtu, nes jis tuščiai su vėju tarėsi ir žuvį į savo tinklą viliojo, nors (*wievol*) jis taip pat pakankamai ir vietoje į nepaprastą kupczyste, t. y. prekybą, linko. Tačiau kas dėl šios statulos prietaringo palenkimo (tarnavimo) daryta, nepatyrčiau pats, nes kitaip sužinoti galėjau.³⁷ Užrašytas žinias praplečia minėtos statulėlės piešinys M. Pretorijaus rankraštyje. Aprašymą galime papildyti keliomis detalėmis – dievybė nuoga (tačiau be lyties ypatumų); galvos suaugusios viršugalviais su į skirtingus šonus žvelgiančiais veidais; veidai be barzdų, išsižioję.

Autorius didesnę dėmesį skyrė dievybės atvaizdo aprašymui nei jos kultui ar funkcijoms. Atkreipiami dėmesį į manipuliacijas skulptūrele (siekiant palankaus vėjo?) – tai ji statoma ant stiebo, tai prie vairo (irklių). Iš medžio išdrožtu vyro atvaizdu manipuluoja ir Bangpūčio siekiantys išvengti žvejai. M. Pretorijus paminėti dvi Wejopattis – Wejdiews – Wejpuos funkcijas: sukelti reikiamą vėją, vilioti žuvis ir galbūt padėti prekyboje. Bendraudamas su juo žmogus apeiginiu mostu iškelia rankas (dievybės atvaizdas irgi su iškelta ranka). Apie galimą minėto žvejo veiklą galima numanyti iš necituoto šaltinio teksto. Šaltinyje pateikiama daugiau tiesioginio bendravimo su vėju tradicijos pavyzdžių. Jie patenka į aptariamų vandens – oro – padangės dievybių mitikos lauką. M. Pretorijus apibūdina XVII a. Prūsijoje ir Prūsijos–Žemaitijos pasienyje specializavusius įvairiose mantinėse-maginėse praktikoje burtininkus (Burtons): Puttones arba Putweisdys, Orones, Wejones, Waszkones.³⁸ Orones stebėdavo oro permai-

nas ir iš jų nustatydavo žemės darbų laiką, nusakydavo žmonių bei galvijų laukusius netikėtumus.³⁹ Wejones stebėjo vėją, audras, perkūnijas ir mokėjo jas nukreipti. 1678 m. M. Pretorijus pats įsitikino kelių Nadruvoje gyvenusių tokių žiniuonių sugebėjimais. Gaisro metu vėjo valdytojas ne tik vėju lengvai nukreipė liepsną, bet sugebėjo užkalbėtą ugnies angelą išduoti savo vardą ir priversti nedaryti didesnės žalos.⁴⁰ XVIII–XIX a. vienai iš prūsų kilusiai kilmingųjų giminei buvo priskiriama galia nukreipti gaisro ugnį reikiama kryptimi. 1775 m. M. Pretorijaus informaciją papildė G. Ostermejeris: „Wejones, Wejūnai, iš wejas, taigi žmonės, kurie galėjo savo valia pašaukti vėją. Daugiausia jų laikėsi palei Kuršių marias ir pajūryje, kad savo menu neštų naudą žvejams ir jūreiviams, tačiau kartu dažnai juos apgaudinėdavo.“⁴¹

Pati dievybė – nuoga, su dviem į skirtingas puses pasuktomis galvomis. Šis dvilypumas, artimas dvyinių mitikai (plg. romėnų Kastorą ir Poluksą), gali būti traktuojamas ir sugebėjimu veikti (pvz., pūsti vėją) iš skirtingų pusių. Tam neprieštarautų dievybės polinkis į priešingybes – atėmimą (skandinimą, žuvų išbaidymą) ir davimą (žuvų priviliojimą, laivo plukdymą). M. Pretorijus ir G. Ostermejeris mini panašiomis savybėmis apdovanotus žiniuonis Pustones. Šie savo kvėpavimu, pūtimu gydydavo žaizdas, raupus, pūsles, bet galėjo ir kenkti.⁴²

Paukščiška simbolika nesvetima mitinėms oro, padangių būtybėms. Angeliškumas jį suartina su prūsų Bardoayts, o gaidys ant galvos – su aitvarais. Be kita ko, Wejopattis – Wejdiews – Wejpuos atvaizde randame aukojimo Bardoayts ir Bangpūčio atributų – žuvį bei statinaitę, t. y. gilų indą. Dievybės atvaizdas keliamas į valtys stiebo viršūnę. Tai aukščiausia vieta – savotiškas vidurys, centras. Iki šiol gyvas tikėjimas, kad geram vėjui užtikrinti prie burlaivio stiebo ar statant stiebą ant jo pagrindo reikia prikalti metalinį pinigą. Jau rašėme apie vidurio svarbą Bangpūčio mitikoje. Šias dievybes siejančios grandys – kitas Bangpūčio vardas (Vėjaitis) ir kulto apraiškų vieta (Nemuno delta). XVII a. mišrios etninės terpės Wejopattis – Wejdiews – Wejpuos yra tarsi XVI a. universalus prūsų Bardoayts įsikūnijimas

³⁷ Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 542.

³⁸ Ten pat, p. 552–560.

³⁹ Ten pat, p. 550.

⁴⁰ Ten pat, p. 552.

⁴¹ Ostermejeris, G. *Rinktiniai raštai...*, p. 66.

⁴² Mannhardt, W. *Letto-Preussische...*, S. 549; Ostermejeris, G. *Rinktiniai raštai...*, p. 66.

Kuršių mariose bei XVII–XIX a. lietuvininkų lokalinio Bangpūčio atitikmuo.

Iki XX a. nei žemaičiai, nei lietuviai į jūrą nesiveržė. Jų vandeninė veikla apsiribojo upėmis ir ežerais. Iki XX a. pr. pajūryje žvejoję lietuvininkai ir žemaičiai buvo kuršių vandens kultūros priklausomybėje. Galime spėti, kad XIV–XVI a. atsikėlę į pietų–pietvakarių marių krantą žemaičiai, virsdami lietuvininkais, perėmė dalį sambių, skalvių tradicijos. Duomenų apie lietuvių ir žemaičių vandens – oro – padangių dievybes negausu. 1582 m. J. Lasickis, pateikęs Žemaitijoje dirbusio ir prie Platelių valdą turėjusio matininko Jokūbo Laskausko žinias, rašė: „Audros dievas (Audros deo) rūpinasi jūra ir vandenimis kitais.“⁴³ 1611 m. Kražiuose misionieriai rado žmones, garbinusius „... Andeiui, arba Neptūną...“⁴⁴ XV–XVI a. senąsias dievybes ėmė gožti krikščioniški šventieji. 1582 m. J. Lasickis rašė apie Žemaitiją: „Nikolajus (Nicolaus), tarsi antrasis Neptūnas (Neptunus), rūpinasi jūra. Į jį kreipiasi, atsidūrę pavojuje: „O šventas Nikolajau, trauk mus į jūros uostą“. Jam taip pat statomos koplytėlės pakrantėse. Nikolajaus draugas – milžinas Kristofas (Christoph). Ir šventajai mergelei, kilus audroms, giedama tokia giesmė: „Sveika, jūros žvaigžde! Dievo motina, maitintoja! Mūsų gyvybė ir viltis! Tavęs šaukiamės!“⁴⁵ Panašūs procesai vyko Prūsijoje tarp lietuvininkų. 1591 m. Jonas Bretkūnas savo postilėje teigė: „Kačei ne viens žmogus nei galėjo/ nei gal/ nei vėl galės nuramdyti/ kačei visų mažiausią sujudimą marių/ tačiau tankiai šitokie šturmai nuraminami ir žmonės apsaugomi ir jų lobis vidui marių arba jūrų išgelbimas yra./ Ar kas tatau gal? Ne Neptūnas kaip tatau pagonis tikėja/ nei vėl švents Mikolajus/ kaip popiežininkai dabar tik. Bet vėjus šturmus sujudinimą jurų nuramina/ nutilda/ ir nustabda/ Ponas mūsų Jesus Kristus...“⁴⁶ Pabrėžiama vėjo – audros reikšmė artima Bardoayts – Bangpūčio mitikai.

XIX–XX a. lietuvių ir žemaičių sakmės išsaugojo daug senojo vėjo bruožų. Vėjas suvokiamas kaip viena, kelios būtybės ar visa šeima (broliai, sūnūs). Iš jų visada išskiriamas šiaurys. Pasakose jis visažinis. Vėjas archajiškas – dalyvauja formuojant žemę. Nors ir įvei-

kiama (išpučiami ežerai, jūra), vandens stichija priešiška vėjui – sakmėse pasakojama apie paskendusią vėjo giminę (brolius, vaikus) ir pan. Jis artima žmogui būtybė. Vėjas atsiliepia šaukiamas į teismą ir sutinkamas paribyje – pamaryje, tarp ežių, pakrūmėje ar viduryje – girioje, prie kryžiaus. Jo galia lemia orų permainas. Vėjas gali nepaisyti saulės, mėnulio užgaidų. Vėjas ambivalentiškas – būna piktas ar maloningas. Palankus vėjas apvaisina obelis, rugius, atneša gerovę. Supykęs griaua, ardo, neša nelaimes. Ambivalentiškumu pasižymi vėjo palikti daiktai – vėjo ryšiai, vėjo pančiai. Vėjas nemėgsta užgauliojimų, trukdymų be reikalo. Sakmių vėjas – senis su dideliais ūsais, dažnai apsirengęs apiplyšusiais drabužiais, spalvotais pagal metų laikus, ar visai nuogas. Jis turi dūdelę, kurios pūtimas sukelia viesulus. Kartais pasirodo ir pono pavidalu. Vienas iš vėjų „su didele galva tarsi puodu, apkaustytu geležiniais lankais“. Jis „seniai sergąs galvos skaudėjimu. Jam sukalgę galvą geležiniais lankais, ir jis dabar nebepučia. Jei tik pūsteltų, tai tuojau lankai trūktų ir jis numirtų. Jis dabar, sako, pas savo vyresnįjį brolių iš malonės duonos gyvenąs“.⁴⁷ Įdomu, kad statinė vienoje sakmėje minima kaip vėjo buveinė: „Vėjas yra įkištas statinėje, o ši vole užkimšta. Šitą statinę saugo aklas senis. Kai jis grabaliodamas atkiša volę, vėjas ištrūksta ir tada pučia kaip pasiutęs. Kiekvieną kartą tol pučia, kol aklas senis ieško volės. Kai suranda volę, užkiša statinę – ir vėjas prapuola.“⁴⁸ Apie kontinentinių žemaičių – lietuvių Vėjo ir lietuvininkų Bangpūčio giminytę dabar kalbėti sunku. Vienu atveju susiduriame su mitologinės sakmės būtybe, o kitu – su degraduojančia dievybe. Neaišku, ar būta skirtingų giminių dievybių, ar tos pačios vienos dievybės persikūnijimų. Sakmių informacija apie vėjų susidūrimus su pirminiais vandenimis ir tokio bendro atributo kaip statinė, t. y. gilus indas, buvimas patvirtintų ryšio tarp Vėjo ir Vėjaičio – Bangpūčio – Wejopattis – Wejdiews – Wejpuos – Bardoayts galimybę. Ją patvirtinti ar atmesti padėtų tolesnis Vėjo mitologemos tyrimas.

Apibendrinę tyrimo rezultatus, galime konstatuoti, kad Bangpūtys – lokalinė Nemuno deltos sinkretinė žvejų dievybė. Ji sugėrė prūsišką (skalvišką, sambišką)

⁴³ Lasickis, J. *Apie žemaičių...*, p. 40.

⁴⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 633.

⁴⁵ Lasickis, J. *Apie žemaičių...*, p. 43.

⁴⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai...*, T. 2, p. 318.

⁴⁷ *Sužeistas vėjas...*, p. 7–19.

⁴⁸ Ten pat, p. 8.

tradiciją ir lietuvininkų buvo išlaikyta iki XIX a. pabaigos. Bangpūčio mitologijoje galima vėlyva lietuvių – žemaičių Vėjo įtaka. Liko neaptartos Bangpūčio ir Velnio mitologemų sąsajos. Tolesnis tyrimas patikrintų V. Toporovo iškeltą hipotezę apie Bardoayts kilmę iš Patolo. Nenagrinėta Bangpūčio ir putų mitikos proble-

ma. Sąmoningai atsiribojome nuo platesnio ekskurso į indoeuropietiškas mitologijas. Vien atitikmenų katalogavimas ir sulyginimas būtų labai išplėtęs tyrimo lauką. Atsakymų į šiuos klausimus ieškojimas galėtų būti ateities darbo perspektyva. ■

THE MYTHOLOGEM OF BANGPŪTYS

Dainius ELERTAS

Bangpūtys is a local syncretic fishermen's deity of the Nemunas Delta. It is mentioned in the folklore of the *Lietuvininkai* fishermen, although it is not known in the Prussian mythology.

Traces of the influence of *Vėjas*, a mythological character of the Lithuanians and Samogitians of the 17th – 19th centuries, can be seen in the mythologem of *Bangpūtys*. The memories of *Bangpūtys* among the *Lietuvininkai* were still alive at the end of the 19th and the beginning of the 20th century.

Bangpūtys is a masculine deity, whose character is wrathful, hot-tempered, angry, and inexorable. *Bangpūtys* should be avoided, he should not be provoked, and protection should be sought in magic means. His benevolence can be expected, if one sacrifices and burns a spoon; if one gives the first catch to beggars; if a few droplets of a strong drink are poured into the water, when the fishermen leave for fishing for the first time; if the first caught fish is set free again; or if a chewed piece of bread with a golden anchor is thrown into the water.

Bangpūtys is afraid of and dislikes the following things: protective plants, e.g. maple and rowan-tree, or fishing nets trimmed with branches of such trees; dry land or talks about the world of people living on the shore/dry land; the doorstep; beating of a carved man's figurine with a fishing net. The deity gets ferocious, whenever: his escort *Jumpira* appears; fishermen make noise, swear, quarrel, whistle, or go fishing after the sunset, or when fishermen catch sea-calves.

One can encounter *Bangpūtys* in the lagoon, especially in the middle of it or at its deepest point called budumas. The limit of his power is the edge of the dry land/shore.

Closest to *Bangpūtys* was the Prussian deity called *Bardoayts* alias *Perdoytis*, *Bardoayths*, *Gardoaythus*, *Gardoatayts*, *Gardoatus*, *Perdoatys*, or *Bardoatus*.

Further studies of the mythologem of *Bangpūtys* in terms of comparative mythology and studies of religion would help us answer a number of questions the author is asking.

LITERATŪRA

- Aleknavičius, B. Rusnės tautosakininkas. *Lietuvos žvejys*, 1977-12-04, Nr. 49, p. 8.
- Balsys, R. *Mažosios Lietuvos žvejų dainos*. Klaipėda, 2003.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius, 1996, T. 1.
- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius, 2001, T. 2.
- Kalvaitis, V. *Prūsijos lietuvių dainos*. Vilnius, 1998.
- Lasickis, J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius, 1969.
- Mannhardt, W. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936.
- Narbutas, I. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*. Kaunas, 1998.
- Ostermejeris, G. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1996.
- Rėza, L. *Lietuvių liaudies dainos*. Vilnius, 1958, T. 1.
- Schleicher, A. *Lithauische Götternamen*. Wien, 1853.
- Sužeistas vėjas*. (Sud. N. Vėlius). Vilnius, 1987.